

O MARULIĆEVU SLIKANJU

Cvito Fisković

Marko Marul Pečenić je živio u prometnomu gradu Splitu gdje se velebna antička umjetnost preplela čvrstoćom srednjovjekovne romane, bujnošću rascvale gotike i mirnim skladom renesanse. Uz njega su danomice radili graditelji i kipari, zlatari, rezbari i slikari. On je kao sin plemićke obitelji rođen u jednom od onih kuća koje bijahu sagrađene u kićenom kasnogotičkom slogu a ispunjene namještajem, predmetima umjetničkog obrta i umjetninama koje, iako nemahu osobitu likovnu vrijednost, oblikovahu zaokruženu i cjelovitu sredinu. Bijaše koljenović i potomak po ocu i po majci bogate obitelji čiji su se članovi raskošno odijevali, kao i sam pjesnik, osobito u svojoj mladosti i muževnom dobu. Odgojen je, dakle, u gizdavoj renesansnoj sredini protkanoj suvremenim, ponajviše mletačkim ukusom.

Likovna umjetnost u svim svojim vidovima, u stambenom, obrambenom i crkvenom graditeljstvu, u kućnom namještaju i svakodnevnom priboru, izrađena u plemenitim građama, u kamenu i kovini, u drvu i tkanini, u okupljenoj i živoj obrtničkoj i umjetničkoj sredini ili unesena iz kulturnih žarišta s kojima trgovački lučki grad bijaše u stalnom dodiru, nije mogla mimoći živo zanimanje mladog izobraženog plemića i darovitog pjesnika Marka Marula. Vjerojatno njegovo učenje u Padovi, onda značajnom humanističkom središtu, njegov prolaz kroz Mletke, njegovo druženje s kulturnim vršnjacima i poznavanje knjiga umjetnički opremljenih, njegovo zanimanje i poznavanja salonitanske rimske baštine, u kojoj se građevni oblici i ukrasi preplitahu s povijesnim natpisima, djelovahu očito na njegov likovni odgoj koji je mladiću njegova roda, moći i društvenog položaja bio prirodan i lako savladiv. Poznati su njegovi preci, njegovi roditelji, braća i prijatelji koji pripadahu kulturnom sloju humanističkog Splita.¹ Poznati su i likovni

¹ C. Fisković, Prilog životopisu Marka Marula Pečenića, Republika VI, br. 4, Zagreb 1950. str. 186—204. — Tu sam dokazao da su svi dosadašnji pisci koji su pisali o Marulu, a među njima Kuzmić, Kukuljević, Medini, Vodnik, Pasarić, Florschütz i Kombol pogrešno tvrdili da je Marul neko vrijeme živio samostanski na Šolti. Ta zabuna je nastala zato što je njegov prijatelj i životopisac Franjo Božičević napisao da se Marul bio povukao u samostan sv. Petra na Šolti (in monasterio quodam Divi Petri Vallis Surdae) i tu ostao neko vrijeme pa se zatim iz straha od gusara vratio kući u Split. Uz ranija moja obrazloženja, koja su prihvaćena u povijesti hrvatske književnosti, dodajem sada i ovo: Riječju monasterium u 16. stoljeću, dakle u Božičevićevu

spomenici koji ga okruživahu utkani u veličanstvenost Dioklecijanove palače kojoj se divio, jer, kako reče affabre structuram decore ostendens, knjige koje nabavljaše i majstori umjetničkih obrta s kojima dolaziše u dodire i među kojima je živio.² On je, dakle, mogao naslijediti, a i izbrusiti svoje poznavanje likovnih umjetnosti koje bijaše povezano s književnošću s kojom se posebno bavio. Mogaše se uživiti i u ljepotu zemlje u kojoj je živio i uživao gledajući je pod suncem juga i uz more u renesansno vrijeme koje je otkrivalo privlačnost krajolika, a u kraju i obitelji kojima poljoprivreda bijaše jedan od životnih izvora pa se i pjesnik morao njom baviti.

Sve se to stoga odrazilo u njegovim stihovima: poznavanje vanjskog i unutrašnjeg sklada gradskih trgova i zgrada, palača, crkava i kuća, prijetnosti odnjegovanih perivoja, očitavanje prirodnih ljepota u prolijetnom puptanju kraja, u nevremenu i olujama na moru i kopnu. Stoga je već primijećeno da je doista imao, pjevajući o prirodi a i o ljudima, opisujući živo prizore i krajeve, slikarski³ dar zapažanja odnjegovan i među njegovim prijateljima.

Marul je prijateljovao s humanistom i diplomatom Tomom Nigrisom Mrčićem koji je zastalno imao razvijenu spoznaju o vrijednosti renesansnog slikarstva kad se dao portretirati od naprednog mletačkog slikara Lorenca Lotta, Giorgioneova sljedbenika i čuvenog portretiste. Marulić je bio Tomin prijatelj, njemu je stoga i posvetio svoje djelo »Quinquaginta parabole« i ostavio u svojoj oporuci svezak Platonovih djela na latinskom prijevodu, naglasivši da mu ih dariva u znak njihove čvrste prijateljske ljubavi. U tom prijateljevanju zastalno je među njima bilo razgovora i izmjene mišljenja o starom i suvremenom slikarstvu onih godina kada je Toma osjetio potrebu da ga Lotto portretira.

Marul bijaše izvršitelj oporuke svog ujaka, brata njegove majke Dobrice, splitskog plemića Janka Albertija, koji je oporučno ostavio poljudskoj crkvi trideset dukata za jednu oltarnu sliku, a to je vjerojatno ona koju je naslikao mletački slikar Benedetto Diana.⁴ Njega je za to ostvarenje mogao izabrati Marul kao izvršitelj pokojnikove oporuke tim više što u Splitu u njegovo doba nije bilo istaknutih slikara.

doba, označava se pustinjački stan. Tako npr. 1579. godine za crkvicu sv. Nikole na Marjanu piše: »in monasterio s. Nicolai in Monte Mrglian« iako je pouzdano da tu nije bilo nikakva samostana. Na istom mjestu se već 1521. spominje »eremitorium«. M. Kalodera, Vogj po Marjanu, Jugoslavenski Narod, God II br. 3, Split 21. siječnja 1923, str. 2; Igor Fisković, Prilog poznavanju najstarijih crkvenih spomenika na Marjanu kod Splita, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku XII, Dubrovnik 1970, str. 167. Treba upozoriti da se 1579. g. u spomenutom dokumentu Marjan nazivlje Mrljan, dakle kao u starom splitskom narječju. Božičevićev opis Marulova života objavio je V. Milić u knjižici Prigodom proslave četiristogodišnjice hrvatskog umjetnog pjesništva, Split 1902, str. 7; C. Fisković, Baština starih hrvatskih pisaca, Split 1978, str. 64.

² C. Fisković, Splitska renesansna sredina, Dani hvarskog kazališta, sv. III, Renesansa, Split 1976, str. 289—319; C. Fisković, Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug, Baština starih hrvatskih pisaca, Split 1978, str. 93.

³ P. Skok, O stilu Marulićeve Judite, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950, str. 184.

⁴ K. Prijatelj, Oltarska pala Benedetta Diane u Splitu, Studije o umjetninama u Dalmaciji II, Zagreb 1968, str. 19—22.

Slikarsko umijeće je tada, kao i kiparstvo bilo sustalo i izgubilo se u usitnjavanju likova i u tetošenju pojedinosti. Zbog toga je Marul kao čovjek opće kulture koji je, kako se vidi iz slikovitih opisa prirode i prizora u njegovim književnim djelima, imao dar i moć zapažanja pojava i stvari oko sebe, osjetio unutrašnju potrebu i osmjelio se baviti se i slikarstvom. Stoga njegov prijatelj književnik Franjo Božičević i piše: »Što god je htio, slikao je kao Apel... Još kao dječak pokazivao je izvanredne sposobnosti«. Otkloni li se od tih riječi pretjerano i humanistički kičeno laskanje, može se ipak pretpostaviti da je Marul znao slikati, jer Božičević ne bi bio to izrekao među onima koji Marula poznavahu.

Darovitost za slikarstvo mogao je naslijediti od svojega oca Nikole Pečenića, koji je, prema vjerodostojnim službenim izjavama u svjedočanstvima njegovih suvremenika, bio osobito vješt u pisanju pa čak i oponašanju tuđih rukopisa ispisanih istančanim gotičkim slovima. Marul je u svojoj oporuci jasno napisao da ostavlja svojoj sestri Biri, redovnici benediktinki, Sveto pismo koje je on ispisao i islikao: »libellum meum cum picturis historie evangelice manu mea compositum atque depictum« (moju knjižicu sa slikama evangeoske povijesti mojom rukom sastavljenju i islikanu). Njen brat je, dakle, taj svezak mogao iluminirati minijaturama biblijskih prizora. U to se ne može posumnjati budući da on izričito ponavlja riječ »cum picturis« i »depictum«, a zna se i prema Božičevićevu pisanju da se kod Bire »našlo veoma mnogo književnih djela i poslanica koje potiču na dobro i sveto življenje, a napisao ih je na domaćem jeziku sam Marko vlastitom rukom«. Ti su rukopisi vjerojatno kasnije nestali u rasulu samostana u kojemu je živjela Bira, ali nije isključeno da se poneki od njih, kao i druga Marulova djela, ipak nađu. Splitskim dominikancima je oporučno ostavio priručnik Svetog pisma, također vlastoručno ispisano (manu mea conscriptum), a Augustinu de Mulla, mletačkom plemiću, koji se spominje 1514. godine u Dalmaciji, »knjige Evandjelja ispisane svojom rukom na koži kozlića i umjetnički ukrašene koricama od bivoljeg roga«, (Evangelia mea in chartis caprinis manu mea conscripta et concinata cum tabellis de cornu bubali), htijući mu se tim osobito odužiti (ne omnio erga eum ingratus videar). Iz toga se vidi da je te dragocjene sveske osobito cijenio pa ih ostavio onome koji ga je uslugama zadužio.

Sve nas to upućuje na pretpostavku da je ljubitelj knjige i pisac Marul ponekad lijepo opremao svoje rukopise i knjige. One koje se sačuvaše bijahu dobro uvezane i ukoričene, a korice pokrite pločicama iz bivoljeg roga bit će da bijahu vrlo rijetke kada ih on posebno označuje. One bar do sad nisu primijećene u starim dalmatinskim knjižnicama. Spomenuta pak knjiga poklonjena Mulli uzdiže vrsnost opreme njegove knjižnice.

Iz te knjižnice ostalo je samo nekoliko knjiga kojima je uvez oštećen, a nekima se sačuvala samo drvena daščica sa koje je otrgnuta ukrašena koža. To uostalom pokazuje da su se te knjige često upotreblyavale, a njihove postrane bilješke trebat će posebno proučiti i, upoređujući ih s Marulovim spisima, otkriti kako je i koliko on koristio ta djela pri svom pisanju. On je, naime, u tim knjigama lijepim, čvrstim

rukopisom postrance potcrtao pojedine rečenice uspravnim crtama koje je često kitio nanizanim uvojcima, grupirajući ih i ponavljajući na istoj crti koja se tim pretvarala u ukras. Tako ukrašene crte bijahu uobičajene, nalaze se i u drugim knjigama koje ne pripadahu Marulu, ali on je uz to omeđivao i potcrtavao pojedine rečenice različitim renesansnim voluticama u obliku položenog slova S, crtajući jednu nasuprot drugoj, spajajući ih kratkim vodoravnim crticama i dodajući tim spojnicama jednu ili nekoliko okomica. Tako je stvarao posebne slikovite ukrase nalik na one na renesansnim građevinskim i slikarskim zabatima. Te inačice se sretaju na nekim listovima drugog sveska Jerolimovih poslanica koje je on oporučno ostavio splitskim dominikancima. Često je naglašavao i upozoravao na neke riječi i dijelove tiskanog teksta uobičajenom rukom ispružena kažiprsta, koja se sreća i u onodobnim tiskanim knjigama. Tu ruku je crtao u različitim položajima, uzdignutu ili spuštenu, savinutu i okrenutu u zapešću i omeđivao je okomitom crtom kao rubom njenog rukava. Negdje je pri spomenu križa u tiskanom sadržaju nacrtao njegov lik skladno odmjerenih krakova, pojačavajući im završnice savitljivim trokutićima poput onih na uklesanim ranokršćanskim spomenicima. Podno tog vitkog i ukrašenog križa nacrtao bi četverouglasto postolje koje je negdje prikazano kao dvije stube uz kojih je ucrtao s oba boka i točke. Na nekim mjestima je križ uzdigao na tri sitna polukruga koji predočavahu tri golgotska brijega.

U tim malim raznolikim crtežima i potezima očituje se njegov smisao za sitno ukrašavanje i zaokruživanje male, neznatne kompozicije, a u šakama s izduženim kažiprstom i u velikim slovima ili riječima ispisanim kapitalom čvrsto određen potez Marulove ruke usklađen i razgovjetan. Nigdje traga labavosti ili usiljenosti. Ondje gdje se na bjelini sa strane tiskanog sloga te oznake ponavljaju, čitava stranica knjige oživi i postaje dekorativna. To su doduše malenkosti, ali se i po njima prepoznaje, ex ungue leonem, do sitnica i tančina precizni Marul. Neke tiskane inicijale je lagano zasjenjivao i popunjavao svojim mastilom da slovo, sunce ili lik, životinja i predmet bolje i plastičnije odskače. Negdje velikim slovima ljubičasta mastila ispisivaše uredno naslove pojedinog poglavlja ili ulomka. Napisao je i nekoliko vitkih inicijala, velikih slova klasične kapitale, ali bez okvira i ukrasa.

U svemu tome ispoljava se njegova ljubav i sklonost za sitno slikarstvo, njegova vještina u pisanju.

U knjizi Povijesti Tita Livija tiskanoj u Mletcima oko 1470. godine, koja se nalazi u knjižnici splitskih dominkanaca, ispisan je pozlaćenim velikim slovima naslov poglavlja, a u onom o macedonskom i azijskom ratu ucrtano je veliko početno slovo C ispunjeno zlatom i isprepletено bijelom vijugavom lozicom koja se u donjem dijelu oblikuje u maštovitu ptičju glavu oštra kljuna na trobojnoj zelenoj, ljubičastoj i modroj pozadini četvorine u koju je ucrtana. Bijelina prepletene lozice, omeđene crtom crna mastila, jasno izražava usklađenu suprotnost s trobojnom pozadinom, a sjaj zlata kojim bliješti slovo oživljuje taj sklad postignut osjećajem za slikovitost u sitnom skućenom prostoru. Uz tako išarani živahni inicijal nastavljaju se kapitalna slova ispisana ljubičastom bojom kao početak novog poglavlja pete dekade knjige Tita Livija. Ostali inici-

jali u toj knjizi nisu ispunjeni i upravo to navodi na pretpostavku da je taj jedini ispisao i išarao vlasnik knjige Marko Pečenić, okušavajući i ogledavajući, pa i zabavljajući se u sitnoslikarstvu, a ne dospijevajući i nemajući vremena da ih svih ukrasi, zauzet čitanjem ove i drugih knjiga. Inicijal ima često renesansni oblik Markova vremena⁵ pa je isključeno da ga je ispisao kasniji vlasnik knjige dominikanac Ambroz Karavanić koji ju je dobio od pjesnikova brata Aleksandra, a živio je u sredini i drugoj polovini 17. stoljeća⁶ kada početna slova poprimahu drugačije, otvorenije i razigrane oblike i crte. Ne bih se stoga složio s pisanjem da je Marul oslikao inicijale grotksnim portretima u onom rukopisu djela »De imitatione Christi« koji se od 1970. godine čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.⁷ Taj rukopis je nastao nakon Pečenićeve smrti.⁸

Međutim je Josip Hamm otkrio u londonskoj British Library dosad nepoznati rukopis odgojno-pobožnog proznog hrvatskog sadržaja iz 1514. godine za kojega pretpostavlja da ga je, možda, napisao svojom rukom Marulić. U stavci te moralizatorske proze koja počinje »Jes rasličich napastij...«, na str. 74 (73) naslikano je crvenom, smeđom i crnom

Početno slovo C u knjizi Historia Tita Livija iz Marulićeve knjižnice

⁵ F. Ongania, *L'arte della stampa nel rinascimento italiano in Venezia*, Venezia 1895; I. J. G. Alexander, *Italian renaissance illuminations*, New York 1977, sl. IV, V.

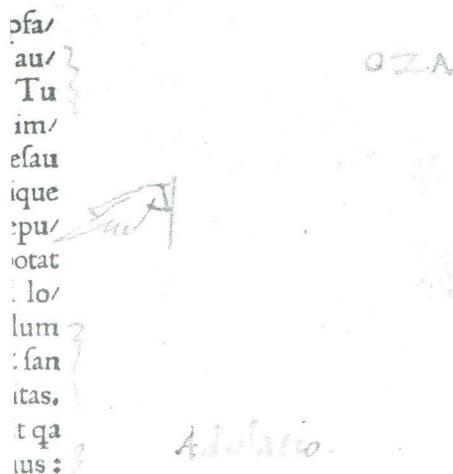
⁶ A. Zaninović, *Marulićeve knjige u dominikanskoj knjižnici u Splitu*, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950, str. 309.

⁷ D. Kečkemet, *Život Marka Marulića Splitsanina*, Split 1975, str. 83.

⁸ H. Morović, *Marulićev prijevod glasovitog srednjovjekovnog djela De imitatione Christi*, Čakavska rič II, br. 1, Split 1972, str. 188, sl. na str. 167, 171, 183, 192.

bojom veliko, bogato ukrašeno početno slovo J u čijem su gornjem proširenom dijelu poredane kao u krajoliku, sitne građevine zupčastih zidova, mostovi i kule. Rubovi slova su bogato ukrašeni i nareckani u svom razigranom obliku i imaju rastrgane vrške i krajeve. Očito je da je to slovo (produljeno kao u antifonarima i gradualima zadarskim iz 13. i 14. stoljeća) naslikao, ali lošije, netko koji se sitničavo zabavljao slikarstvom. Nije dakle, isključeno da je to Marul, za kojega Josip Hamm pretpostavlja da je možda pisac ove proze i da rukopis pripada onoj skupini pobožnih djela napisanih i ukrašenih za njegovu sestru Biru, koje je i njegov životopisac spomenuo.

Uporedi li se pak taj inicijal s onim slovom C u tiskanoj knjizi povijest Tita Livija, uočit će se među njima očita razlika, iako oba pripadaju renesansnom slogu prvih godina 16. stoljeća. Prvi u novootkrivenom rukopisu je nezgrapnan, nabijen, rastrgan i produljen, razigran i slobodan pa se nameće tekstu. Ispunjen je sitnim crticama i nalikuje sličicama djece i naivaca. Drugi je zaokružen i zatvoren u svom uobičajenom četverokutu koji je unapred određen okolnim tiskanim retcima tiskane

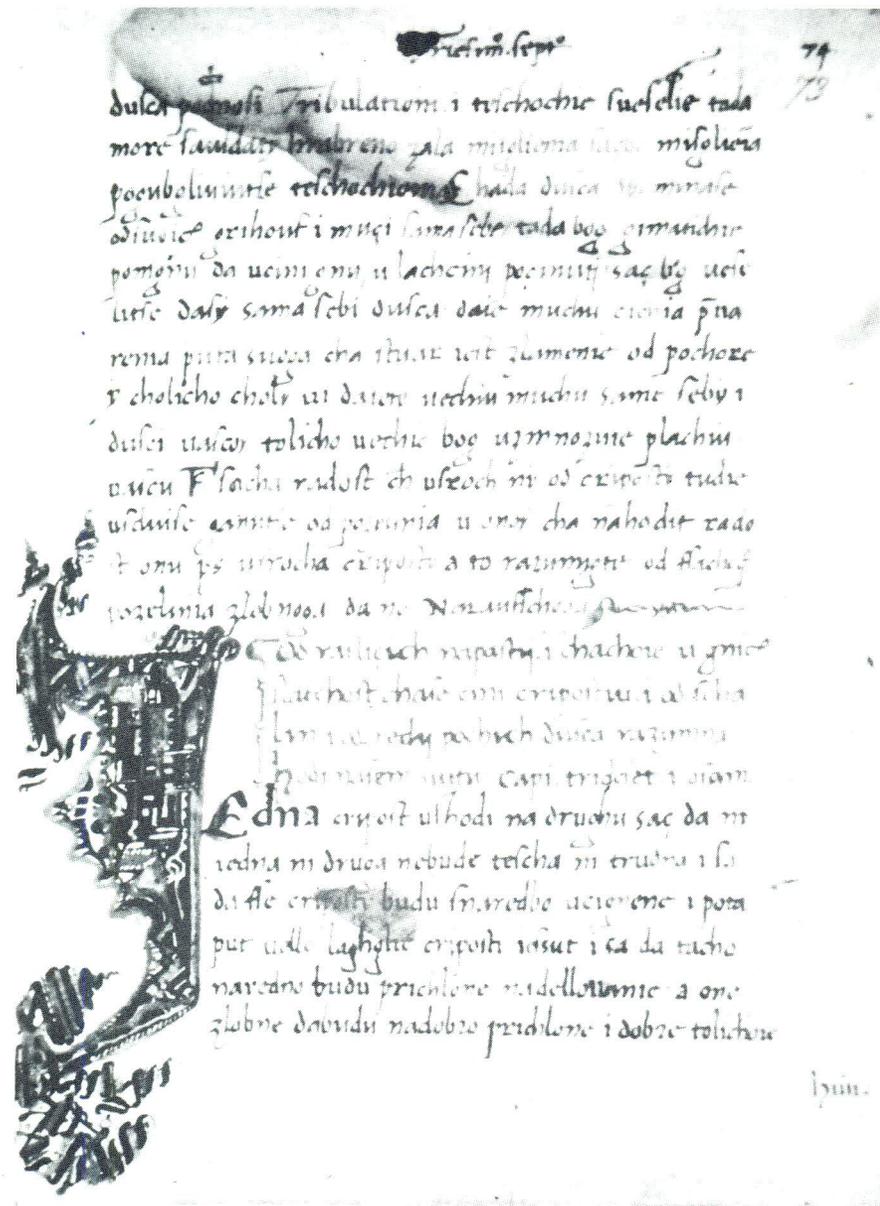

Vlastoručna oznaka rukom i znakovi u knjizi vlasnosti Marulićevoj

knjige i ispunjen jedinstvom čvrsto svinute, odmjerene, jasne kompozicije potpuno u pravilu poznatih inicijala.

Moglo bi se, dakle, smatrati vjerodostojnijom pretpostavku da je Marul svoje rukopise ukrašavao isjeckanim i razigranim inicijalom kakav je onaj u rukopisu koji je pronašao Josip Hamm pretpostavivši da je to, možda, Marulovo djelo.

Na tu pretpostavku za sada upućuju već navedene okolnosti i poznata činjenica da je Marulić slikama ukrašavao svojeručno pobožna štiva. To bi potvrđivala i jedna sitna pojedinost u ovom rukopisu, a to

Početno slovo J u Marulićevo (?) rukopisu. British Library u Londonu

je tanka uspravljena crta s nanizanim uvojcima između inicijala i pisanog teksta, koju se sreća često kao marginalnu oznaku kojom je Marul obrubljivao tekst tiskanih knjiga koje mu pripadahu, pa i u spomenutoj povijesti Tita Livija. Pjesnikova mašta se u krajoliku umetnutom u tom iako uskom slovu J razigrala, ali njegova ruka nije dostigla vještinu sitnoslikara. Pače čini se da slikar tog inicijala ne bi mogao biti i onih ilustracija »Judite«.

Ali sve su to pitanja koja će se vjerojatno jednom moći bolje razjasniti.

Prema pjesnikovu vlastitom iskazu u njegovoj oporuci, a i u Božićevićevu pisanju, da je pjesnik islikavao i ispisivao knjige, to po ovim bočnim bilješkama i crtarijama koje se sačuvaše na rijetkim svescima njegove knjižnice, moglo bi se Marka Pečenića smatrati renesansnim sitnoslikarom koji se nije, prezauzet pisanjem i čitanjem, uspio odati slikarstvu te vrsti koje zahtijeva dugo vremena.

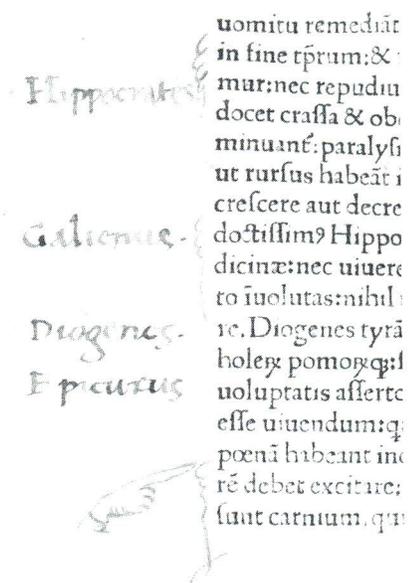
amat Christus.
iā & sequat me.
:ū uos maledix
dete & exultate
modis cōparat.
miseriis repor/
tati nō nobilita
quat pauperem
atione hac adul/
s sanctis. Turpe
taria humilitate
iosi habitus cul/
lē ait apostolus
p:q hominibus
sio: p quā iuenit
riptum est. Qui
nisq: quod uelit:
orā peccatorib9
nus uoluerit de/
fert: iussu dei de
ninus dei iperū
at. Ioānes quoq:
ocultas eligit in
oneris: sed sola

Vlastoručni Marulićev križ i znakovi u knjizi njegove vlasnosti

Sve nas to, iako ne potpuno pouzdano, upućuje na već izrečenu pretpostavku da je on koji je islikao sličicama Sv. pismo novog zavjeta za svoju sestru mogao i ilustrirati drvorezima i dva prva izdanja svoje »Judite«. Na jednom od tih u kojemu je prikazana turska vojska kako progoni kršćanske crkvene dostojanstvenike, ispod lika pape kojega Osmanlija ubija, urezano je slovo M između dvije točke koje označuju

kraticu. Takve je točkice Marul stavljao i uz riječi i kratice u svojim spomenutim knjigama npr. uz · P A X · zabilježenu u knjizi »Postilla super Mattheum« od Nikole de Lyra u splitskom franjevačkom samostanu na Poljudu i uz kraticu Kristova imena · X C · ili Jonina · J o n a s · u knjizi »Ekspozicija sv. Jerolima«, koju je poklonio splitskim dominikancima. Nije li to, dakle, na drvorezu u »Juditi« pjesnikov potpis, početno slovo njegova imena i prezimena kako je već i primijećeno?⁹ Oštro rezana lica i likovi tih malih i jednostavnih drvoreza koji ne pokazuju istančanu ruku uvježbanog zanatskog, stručnog slikara podsjećaju na čvrstoću Pečenićeva rukopisa, koja se očituje u postranim bilješkama na njegovim knjigama u oba spomenuta splitska samostana. Upozoreno je pri tome da utvrđeni grad na jednom drvorezu, iako je sagrađen na brijevu i ima uobičajene obrise srednjovjekovne utvrde, ipak podsjeća svojim vodoravnim obrisom na Pečenićev zavičajni Split u obrambenom oklopu Dioklacijanove palače kojoj se Marul divio u svojim tumačenjima starinskih natpisa.

Vlastoručna Marulićeva oznaka rukom i znakovi u knjizi njegove vlasnosti

⁹ C. Fisković, Umjetnost i umjetnički obrt XV—XVI stoljeća u Splitu, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950, str. 145; V. Štefanović, O izdanjima Marulićeve Judite, M. Marulić, Judita, Zagreb 1950, str. 152; D. Berić, O slikaru Marku Maruliću, Slobodna Dalmacija, Split 1. VII 1950, str. 2; Z. Kundžić, Najstarije karikature u Hrvatskoj, Život umjetnosti 24—25, Zagreb 1976, str. 61.

Usporedi li se pak akvarelna slika Pravilnika bratovštine splitskih pomoraca, potvrđenog 1521. godine, koja prikazuje sv. Nikolu sred okupljenih bratima,¹⁰ s onim likovima skrušeno sabranim pred kraljevim prijestoljem u jednom drvorezu »Judite« objavljene 1522, primjetit će im se međusobna sličnost. Slična su im lica istaknuta profila, meka, gusta i slično opletena kosa te nespretno oblikovane ruke. Široko, snuždeno lice kraljevo iz drugog izdanja, jednako kao i lice hodočasnika na naslovnoj strani trećeg izdanja spjeva iz 1523. godine, dok je Marul još bio živ, nalikuju licu sv. Nikole u Pravilniku bratovštine splitskih mornara. Nisu li, dakle i drvorezi »Judite« izrađeni u Mlecima, nastali prema Marulićevim crtežima u Splitu gdje je iluminiran i ispisan tih godina i taj Pravilnik?

Marul je, kako je već od nekih primijećeno, starozavjetne borbe u »Juditi« opisao i prikazao u turskoj i srednjovjekovnoj vojničkoj nošnji i u oklopima, a Juditu i Abru u odjeći svog vremena. Onodobni oklopi, štitovi koplja i bodeži, svinute turske sablje i turbani, biskupske mitre, papinske tijare i kardinalski šešir široka oboda, dvorepe zastave s osmanlijskim polumjesecom i znamenjem zapadnjačkih kraljeva i vlastele, ljljanom i križem, dvoglavim orlom i mletačkim krilatim lavom, renesansno prijestolje, gotičko postolje svirača s trodjelnim lukom i stubište ukrašeno nizom romaničkih lukova, kao na trogirskoj stolnoj crkvi, vide se i na tim drvorezima. Može se stoga pretpostaviti da je njih nacrtao i pripremio za izradu onaj koji je želio da se »Judita« shvati kao spjev o sukobu između kršćana i Osmanlija, a to bijaše u prvom redu njen pjesnik.

Oboreni papa kojega Turčin ubija svinutom turskom sabljom i osmanlijski konjanici koji progone kardinala, redovnike i papu u jednom drvorezu »Judite« podsjećaju na Marulove stihove u »Tužen'ju grada Hjerolimima moleći papu da skupi gospodu krstjansku ter da ga oslobodi od ruku poganskih«:

- Ja mnju ti ni šala ča diju: Petrov hram —^{10a}
- bit će konjem štala, a Rim stanišće nam —
- Poni ćeš ti rob bit, a ne Crikve vojnik, —
- taj će te grom ubit, ne išćuć gromu lik. —

Istom smionošću i bezobzirnošću su prema crkvenoj i državnoj vlasti rezani ti mali ubojiti drvorezi kao što su i spjevani navedeni stihovi. Njihove jasno i skladno date prizore Marul je možda samo nacrtao, a pripremio za tisak neki slikar u Mlecima jer u Splitu nije bilo tiskare. Dva se među njima koja prikazuju borbu između pješaka odlikuju živošću koja podsjeća na Marulove stihove. Čini se, dakle, da su plod iste misli i rad iste ruke. Da li ih je zamislio, naslikao i rezao sam pjesnik ili neki drugi slikar na pjesnikov poticaj i po njegovoj uputi, pa su zatim upućeni u mletačku tiskaru, pitanje je na koje se bar za sada može odgovoriti samo uvjerljivom pretpostavkom, ali koja se ne može napustiti. Pa ipak treba upozoriti da se ti drvorezi ne odvajaju od istovremenskih mletačkih.

¹⁰ V. sl. C. Fisković, o. c. (9), tabla XIII.

^{10a} nam = vram?

U prilog mišljenju da se Marul bavio sitnoslikarstvom svjedoči i činjenica da je do svoje smrti posjedovao u svojoj knjižnici priručnik o slikarstvu »Libellus de arte picture«. Možda je to bila poznata rasprava Leona Battiste Albertija »Trattato della pittura«, napisana oko 1436. godine na latinskom, pa zatim prevedena na talijanski. Bijaše to dio njegovih spisa za koje Giorgio Vasari napisa da su poznatiji od njegovih likovnih djela¹¹ pa ih je učeni Marul mogao nabaviti. Kada mu nedostajše riječi za opis ljepote vrta u njegovoj »Suzani«, on prizivlje slikarstvo prisnim stihovima domaćeg narječja i makaronštine:

Lassa dir chi vole, ni pentur na svit bil
toli hitre scole, da spengat sve bi umil

Njegovo slikarsko zapažanje otkriva i opis cvjetnog šarenila vrta i njegovih žarkih boja (koluri ki bihu tuj tuti svitli, živi puri) u tom kratkom crescendo, slično kao i slikovita uporedba:

Vrtovi s vrelom pogdjegdje iz kojega potočić teče
Vrtovi što nam se smiješe raznobojnim cvijećem i biljem
Atalskim zavjesama il'sagovima su slični
Takve nam vezove šalje sa Nila, iz Egipta Kanop.¹²

Ta nam ujedno pokazuje njegovo poznavanje šarenih zavjesa talijanske renesanse i vezova koje proizvađahu u raskošnom gradu donjeg

n in sanctis

rum:in quo

: ita debere

antur.

dā studiose

ta scriptu

uerit sanctā

K ii

Vlastoručna Marulićeva oznaka rukom
u knjizi iz njegove knjižnice

Egipta Kanopu. On stoga uspoređuje ljepotu hortikulture, cvjetne vrtove s tim umjetničkim rukotvorinama, vezovima i sagovima. U svemu tome se otkriva njegov slikarski osjećaj koji on nije mogao ni uspio do kraja kistom izraziti iako je od knjige »De arte picture« vjerojatno tražio upute pa ju je stoga i nabavio.

¹¹ D. Vasari, Životi slavnih slikara, vajara i arhitekata, Beograd 1961, str. 198; A. Blunt, La Theorie des Arts en Italie. Paris 1966, str. 18.

¹² Marko Marulić, Davidijada, preveo B. Glavičić, Zagreb 1974, str. 150.

Da je doista crtao i pjevao, te tako uporedo ilustrirao svoje pisane stihove ili čudoredne opomene i izreke, izravno svjedoči jedan službeno zajamčeni izvještaj iz Splita koji potječe iz Marulovih dana, a i razmatranje njegovih pjesničkih djela gdje se pri opisu ljudi i zaokruživanju živahnih prizora otkriva očit smisao za zorno slikarsko prikazivanje, a negdje i uvećavanje i izobličavanje pojačano s umjesnim usporedbama. Iznijet ću neke od onih koje potvrđuju riječi iz tog izvještaja i pridaju mu slikarsku izrazitost. Kao što je naime poznato, Marulov znanac, štovatelj i suvremenik, ondašnji predstavnik Mletačke vlade u Splitu, gradski knez Frano Celsi u službenom izvještaju upućenom svojoj vladi 26. studenog 1518. je napisao: »... bijah veoma uznemiren jadanjem građana ovog mjesta da im sinovi, nakon berbe prionu igrama trošeći ono čime morahu uzdržavati sebe, roditelje i obitelji, a i vidjevši da ta rasipna mladež prezire očinske opomene veoma učenog gospara Marka Marula, starca koji jako cijeni gospodina Boga, kojima ih on opominje na trgovima pisanom i izgovorenom riječju, a i zastrašujućim prijetnjama i najružnijim likovima...« (brutissime figure).¹³ On, dakle, jasno i u superlativu izričito veli da Marul, kojega je osobito cijenio, zastrašujućim, najružnijim likovima opominjaše razuzdane splitske mladiće koji su trošili novac u kartanju i kockanju. Njih spominje i »Anka satira« koja se pripisivaše Marulu:

»A družu se veće uzresli
 »vijaju se gizdajuć;
 »da vas dan bi rukom tresli
 »sideć tere žarajuć.

U toj se satiri spominju gizdelini:

»ki ulice prohode;
 »da pametju nisu zdravi,
 »u ludosti zahode.
 ...
 »Niki od tih dobre volje,
 »solicit i živ u svem
 »jak i bogat zadovolje;
 »da istine ni u njem.
 »Vidih družih pahajuć
 »rukavmi širocimi,
 uz funestre gledajuć
 »s beritami krivimi.
 »Vidih imih ki kraguja
 »gladeć na ruci nose;
 »od tih ludosti nije luja
 »veće trateć ner snose;
 »Družu od njih pojeć hode,
 »u leutu zvoneći;
 »kripost pravu mimohode,
 »li u tom bludu steći.

¹³ Š. Ljubić, *Comissiones et relationes venetae III*, Zagreb 1888, str. 226; *D. Kečkemet*, o. c. (7), slobodan prijevod, str. 68;

Iz te slike sa ondašnjih splitskih ulica i poljanica, obale trga i lože, »u ložah na markati«, jasno se vide renesansni mladići koji vijore širokim rukavima svoje nošnje skrojene po ondašnjem ukusu s kaćperski nakrivljenim kapama, zvone u leute, glade s ponosom lovačkog sokola vezanog o ruci i namiguju djevojkama na prozorima. Ali u toj idiličnoj bezazlenoj slici renesansnih splitskih danguba izbila bi pri kockanju na središnjem trgu, pod lukovima Kneževe lože, kod Kaštela uz obalu ili u Velom varošu svada i tuća pa i oskrvnjenje velovaroškog križa, čak i ubojstvo, kako to svjedoče arhivske vijesti koje sam ranije iznosio.

Celsijeva tvrdnja se potpuno slaže s tim raskalašenim stanjem, a i Marulovom osudom popustljivih roditelja izraženoj u starozavjetnim slikama njegove »Davidijade«, doduše s pjesnikovom uvijenom rodoljubnom mišlju na zavičaj, ali ipak otvoreno izraženom:

»Odveć popustljiva ljubav i prenježna skrb roditelja
Sinove raspuštene preko mjere šalje u zločin
A i ne drže do njih. Stog obijest trpjeti onih
Što su ti dragi i ničim ne stezati ih — luda je ljubav«.

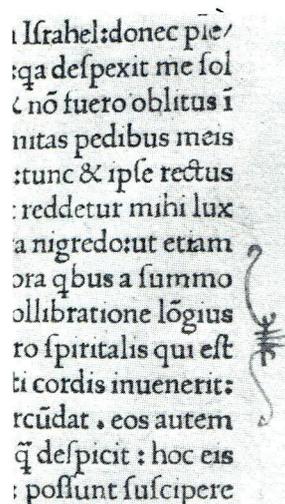
Što su, dakle, morale biti te »brutissime figure« strogo moraliste i kritičara ondašnjeg društva, koji je napisao da prenježna skrb roditelja šalje njihove sinove čak i u zločin, nego li opomene u liku strašila. Bijahu to vjerojatno davli ili aždaje izobličene, maštovite i stravične, a i likovi kažnjenika iz paklenih muka nagrđeni svojim grijehovima i pohotama, raspadanjem. Svi vjerojatno poprimahu obličje karikatura. Bit će da bijahu iscrtani na povećim papirima, izloženim na uskim i sjenovitim splitskim trgovima, u ulicama i na bučnoj obali na kojima ih se nije moglo mimoći.

Neki pisci koji su o tom pisali smatraju da se Celsijeve riječi¹⁴ vjerojatno odnose na plakate na kojima je pjesnik oslikavao prizore paklenih muka. To je mišljenje prihvatljivo, samo se ne može smatrati da je ugledni plemić i priznati sabrani i usredotočeni pisac, koji se u odmaklim godinama, kako nas uvjerava njegov prijatelj Božičević, klonio izlaženja na ulicu, poput izučenih recitatora javno nastupao na splitskim trgovima. Starački ojađen bujanjem nečudoređa i ogorčen zbog neuvažavanja opomena među mladim pokoljenjem, on se iz svoje povučeniosti iskaljivao prijatnjom koja je morala biti sve ubojitija i tim poprimati sve izrazitiji likovni oblik. Trebala je nalikovati svojim izobličanjem čak i karikaturi da bi se što jače dojmila onih koji je neuvažavahu niti se odricahu od mladenačkih užitaka koje im renesansno doba dopuštaše. Možda je Marku Frano Božičević i uski krug njegovih prijatelja stoga i htio pretjeranim pohvalama podignuti ugled koji je inače u širokom svijetu, osobito među učenim crkvenim slojevima dostigao, dok je među mladićima trgovačkog južnjačkog Splita iskusio da ne može biti »profeta in patria«. Zbog toga su njegove opomene morale biti likovno jače izražene.

¹⁴ C. Fisković, Prinova romaničkom slikarstvu u Splitu, *Mogućnosti XVIII*, br. 2, Split 1971, str. 227; I. *Stamnig*, Prvi stari hrvatski pisac, *Forum* 12, Zagreb 1969, str. 1025; M. *Usmiani*, Marko Marulić, *Harvard Slavic Studies*, vol. III, Cambridge, Massachusetts 1957, str. 44; C. Fisković, o. c. (2, Baština starih hrvatskih pisaca), str. 83.

Iako se neki od onih koji proučavaju staru hrvatsku književnost složiše da »bruttissime figure« mogu biti plakati moralizatorskog sadržaja, jedan od njih je tvrdio u posljednje vrijeme da bi se te Celsijeve riječi mogle odnositi na dramske predstave crkvenih prikazivanja koje je Marul navodno napisao. On pače i spominje neke i to: »Govorenje sv. Bernarda od duše osujene«, »Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga« i prozni »Život sv. Ivana Krstitelja« iz »Vrtla« Petra Lucića¹⁵, koje je J. Badalić pripisao Marulu. Međutim, to mišljenje bi trebalo otkloniti jer nije moguće da bi Celsi takva prikazanja nazvao »bruttissime figure«, a k tome treba napomenuti da Marulova kazališna djela nisu dosada utvrđena.

Nije potpuno uvjerljivo da to bijahu uobičajene cantastorie popraćene recitiranjem i pjevanjem, već slike koje je pjesnik vješt kratkim izrekama, kao što je ona poznata o svijetu kao taštini, iako posuđena,

Iſrahel: donec p̄ie
 : q̄a deſpexit me ſol
 c̄ nō fuero oblitus ī
 nitas pedibus meis
 : tunc & ipſe rectus
 : reddetur mihi lux
 a nigredo: ut etiam
 ora q̄bus a ſummo
 ollibratione lōgius
 ro ſpiritualis qui eſt
 ti cordis inuenerit:
 rcūdat . eos autem
 q̄ deſpicit : hoc eis
 : poſſunt ſuſcipere

Vlastoručni znak Marulićev u knjizi
njegove vlasnosti

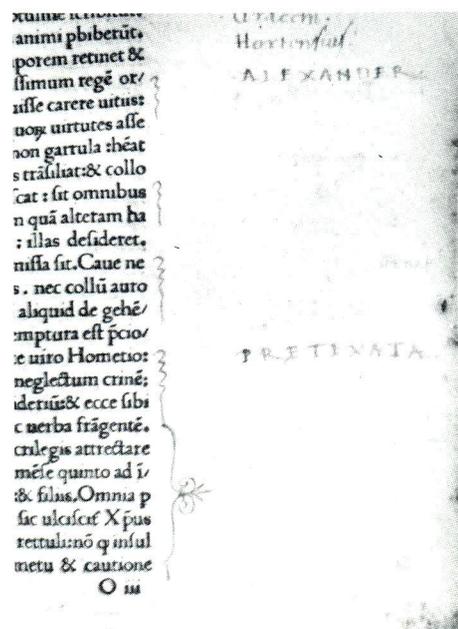
pa ona osuda namijenjena svećenicima i »križaljka« koja se čita dvojako, stoički i epikurejski, ili barem po sažetosti i kratkoći ali ne po sadržaju kao epitafi koje je, kako Marul sam kaže, on sastavljao. S tim epitafima koje inače sastavljahu naši latinistički pjesnici na grbovima, spomeničkim zgradama, spomen pločama i nadgrobnim natpisima trebali bi se konačno pozabaviti naši latinisti kao dijelom hrvatske latiničke književnosti.

Na temelju svega toga pretpostavljam da »figure brutissime« mogu biti islikani plakati, ali popraćeni kratkim izrekama napisanih opomena i prijetnja kao tumačem i objašnjenjem. Vjerojatno ih učeni i likovno

¹⁵ H. Morović, Povijest biblioteka grada Splita I, Zagreb 1971, str. 87.

odgojeni pjesnik slikaše po uzoru onih crteža, drvoreza i bakroreza koji krajem srednjeg vijeka prikazivahu smrt, tjeskobe i rasap ljudskog tijela, Mrtvačke plesove i Napastovanja raširenih krajem srednjeg vijeka pa i krajem 15. stoljeća. Da Napastovanje đavola bijahu u to doba i u Splitu pokazuje slika Iskušavanje sv. Antuna opata koju K. Prijatelj pripisuje španjolskom slikaru J. Boschetusu. Te slike s đavlama bilo da napastuju svete pustinjake ili muče grešnike ili kao kosturi plešu Mrtvačke plesove i kolju srpom svjetovnjake, kraljeve, pape i redovnike. kao u naslovnoj slici Savonarolove »Propovjedi o načinu dobrog umiranja« 1496. godine bijahu namijenjene gledaocima kao mrska, oštra opomena, memento mori¹⁶, izražena donekle i u kamenim napisima na splitskom trgu RESPICE FINEM i NOSCE TE IPSVM poznatim u 16. stoljeću diljem Evrope, sve do Poljske.¹⁷

Nije isključeno da su na Marula mogli djelovati pri tome i oni plesovi zidnih slikarija, a još više drvorezi i bakrorezi makabričnih sadr-

Marulićevi vlastoručni znakovi u knjizi njegove vlasnosti

¹⁶ J. Huitzing, *Jesen srednjeg vijeka*, Zagreb 1964, str. 145; J. Blatrušaitis, *Il medioevo fantastico*, Vicenza 1977, str. 160, 171, 230, 233, 244; K. Prijatelj, *Studije o umjetninama u Dalmaciji IV*, Zagreb 1983, str. 10; A. Blunt, o. c. (11), sl. 32; L. Olschki, *Choix de livres anciens*, XV, Firenze 1923, str. 2208.

¹⁷ C. Fisković, *Izgleđ splitskog Narodnog trga u prošlosti*, Peristil I, Zagreb 1954, str. 97; S. Mossakowski, *Trešć dekoracij renesansowego palacu na Wawelu, Renesans, sztuka i ideologia*, Warszawa 1976, str. 370.

žaja koji su kao odijeljeni listovi kolali po Evropi prožeti znamenjem i maštom naivno izraženim kao zastrašujuće sredstvo. Njima se služahu moralisti, a Marul je takav bio, osobito u starosti.

Možda pokazivahu odraz drvoreznih ilustracija onodobnih Ars Moriendi, gravira Martina Schongauera ili drvoreza iz Dürerove knjige Apokalipse objavljene 1498. godine, koje bijahu poznate i u Italiji pa ih je naobraženi Marul početkom 16. stoljeća mogao poznavati. Mogahu ga pobuditi na slikanje tih stravičnih likova i maštovite aždaje i iscerene nakaze srednjovjekovnog bestiarija koje je gledao i na romaničkom zvoniku splitske stolne crkve gdje orolav stiska grešnike, lav grize jare, a bludnica visi raskrečenih nogu.

dit. in odorem nanq; ungue
 bo dei : is qui ad summam
 deprecemur auditores horz
 lu corporis motus excipiat:
 s exhibeant : sicut Salomon
 quoq; ad hebreos scribit de
 d discretionē boni uel mali:
 nihilominus qui p exercitia
 me actiore discutiunt. Non
 is dicit: quia exercitatos ha
 i elucefcet : fumamus si ut
 ad illos diuinos: quos scrip
 teus oculus exercitiū uisus
 uel colores corporz uel ma
 ualib; & infirmitate ipediaē
 : aliqd: cū curam sit & tor
 agec: Ita ergo & interior ui
 ā peritiā discretionem boni
 rit: aut etiā malitiē alicuius
 tueti nullatenus possit . Et
 undū hanc uero formā quā
 & gustu; & odoratu: actūq;
 s ad aīe sensus: quā i singu
 re recogfcēs. Ha c aut pau
 fa & adolefcētularum: quo
 am odor: s illius & iterioris
 is est & iteoe odorē christi

*carminis idū
 mortificat.*

Marulićevi vlastoručni znakovi u knjizi njegove vlasnosti

Crtajući te prijeteće slike Marul se nije odricao slikarstva ni u svojoj šezdeset osmoj godini. Umoran od svojih pisanih, tiskanih, a i izgovorenih čudorednih pouka, on se mogao latiti i karikatura, koje, naravno, ne mogahu biti smiješne ni šaljive (i inače vrlo rijetke u ono doba) već djelotvorne svojom svrhovitošću odgojne, čudoredne predodžbe izražene sablasno. Bijahu zastalno uspjele u svojoj ružnoći, kad ih je gradski knez u superlativu zvao »brutissime figure«. Čini se, dakle, da, živahan i u starijim svojim godištima, Marul nije izgubio snagu i želju slikati svoje utjecajne crteže kompozicije strave i patnja, paklenog ognja i mučenja koji imahu zaplašiti omladinu. I što ta u ono slobodoumno

renesansno vrijeme bijaše raskalašenija, to je njegov crtež morao biti jetkiji, izražajniiji i jasniji da bi bio pristupačan i shvatljiv mnogima kojima inače slike te vrsti ne bijahu tako lako dohvatljive.

On je, dakle, svoje crteže i slike radio ne samo sebi za vlastiti odušak i užitak, niti da zabavi sestru Biru, već ih namijenio općoj, društvenoj koristi jer je svakodnevno mogao vidati i susretati gizdavce koji se šepure i troše teško stečene zarade svojih roditelja u danima kada se morahu i duhovno i fizički spremati za obranu svog izloženog grada na granici ugroženog kršćanstva.

Bijahu to razuzdani mladići na koje su djelovali zastalno Mlečići koji su im ograničili vršenje i brigu za buduće upravljanje a i veću zaradu u trgovini i tako ih i neizravno skretali na bezbrižni život u lučkom gradu, koji se povodio za zabavama mletačkim.

Da je Marul bio sklon karikaturnim potezima svjedoče i neki njegovi latinski i hrvatski stihovi u kojima je primijećena grotesknost.¹⁸ Ali pored tih grotesknih, ponekad šaljivih stihova tog pjesnika, za kojega njegov prijatelj Natalis-Božičević napisa da bijaše veseljak i veoma ugodan u društvu (*comis et facetis admodum in familiaritate*), a sam potvrdio da je imao i vesele prijatelje,¹⁹ Marul spjeva mnogo stihova punih jezovitih slika i likova po kojima bi se moglo zaključiti da mu oni prizori i likovi koje je crtao na svojim plakatima popraćenim opomenama bijahu doista puni »najružnijih likova«.

Da to doista bijaše tako i da tim bar donekle predočimo te zauvijek izgubljene plakate, poslužiti ću se nekim Marulovim stihovima, iako poneki od njih nose odraze čitanja antičke, srednjovjekovne i renesansne lektire, e da tim, u nedostatku drugih sredstava, uspostavim te njegove slike, a ujedno pokažem slikarsku darovitost, koja izbija iz njegovog pjesničkog djela.

On ovako sažeto i sablasno prikazuje smrt, koju vjerojatno bijaše naslikao i na svojim plakatima:

... ništar nema veće suhe kosti
Meso je opalo, koža tere šćuti,
Ništa ni ostalo, nere goli žuti,
Oči joj ispaše, osta tilo slipo,
A vele ti biše naredno i lipo.
Vlasi joj opali, kojih biše dosta,
Vas nje kip ostali vele ti grd posta.²⁰

To, dakle, nije goli košćati kostur, prikazan u bezbroj različitih makabričnih drvoreza, fresaka i slika, to je svelo, trulo, sasušeno tijelo. Podudarno s tim najgorim riječima ocrtava ništavilo i propadanje ljudskog tijela:

¹⁸ T. Maroević, *Od poruge do molitve*, Čakavska rič II, br. 1, Split 1972. str. 147.

¹⁹ N. Šop, *Latinske pjesme Marka Marulića*, Zbornik Marka Marulića, Zagreb 1950. str. 23.

²⁰ T. Maroević — M. Tomasović, *Marko Marulić*, Plavca nova, Split 1971. str. 123.

A mi smo svi gnjila tere smardeći gnoj.
Ni li naše tilo od nečisti vrića
Kô će biti gnjilo tere carvom pića.²¹

Nadmašuje tako mnoge prikaze mrtvačkih plesova sa alegorijskih srednjovjekovnih zidnih slikarija i slikovnica koje prikazuju prolaznost života.

Dosljedno tome karikira i pojedinačni ispaćeni lik. U svom poznatom »Lipom prigovaranju razuma i človika« slikovito opisuje bjegunca:

Utekal jesam gol; ča imih, tu ojdoh,
Kano odrt vol svučen domom dojdoh,

a u »Hvalima svetoga Hjerolima« opisuje ovako izmučeno tijelo pustinjaka:

Po suncu hodeći ocarnil biše vas
Žile se oslabile, mesa ne imihu,
Kosti se povile kožom listo bihu,

ili glomaznost, nespretnost i ružnoću Golijatovu u »Davidijadi«:

Što se tjelesne građe, vanjštine njegove tiče,
Čitavih šest lakata i pedalj bijaše visok!
Al' su i udovi tom odgovarali divovskom stasu,
Pretjerana debljina bedara i gojazan trbuh,
Jako natečen, pa sapi iskočile, golieni duge,
Golema naduta prsa te šija kao u bika,
Silna ramena, na njima kô grane ručetine silne,
Zatim velika glava, ko lopta, i natmuren izgled
Lica, pa užasne oči i jošte zvjerinja njuška.²²

Pretjerano izobličuje i golemost nekog Gačanina u cjelini i u pojedino-
stima, u čemu se također primjećuje pjesnikova sklonost karikiranju:

... Uzrastom taj je golemiji od sviju:
Stravične imaše ruke i noge, jer svaka mu ruka
Pružaje po šest prsti, a isto ih imaše tol'ko
I na nogama on. A inače, tjelesno bješe
Posve nalik na Kolos — na golemi lik iz starine.²³

Očigledno je, dakle, to uz još srednjovjekovno usitnjeno opažanje pojedinosti, od kojih se pomno sastavlja mozaička slika s istaknutim svojstvenostima dijelova, i onome vremenu obvezatno osvrtnje na anti-ku. Ta podvojenost, uostalom, bijaše vrlo usađena duhovnom ozračju kasnog 15. i ranog 16. stoljeća čitavog zapadnjačkog svijeta, pa joj je i učeni Marul lakše prionuo bez strogih razgraničenja svojih stremljenja.

Gradeći, dakle, svoje upečatljivo pjesničke slike od niza složenih potankosti i da bi ojačao njihovu misaonu svrhu, on je iskazao svoj dar gledanja i oponašanja stvarnosti.

²¹ M. Marulić, *Versi harvacki*, Split 1979, str. 194.

²² M. Marulić, o. c. (12), str. 24.

²³ Ibidem, str. 320.

Neodoljivu i golemu požudu proždrljivosti je vješto zbio u potajni prostor s bačvicom i ukusnim i onda rijetkim jelom u svojoj pjesmi »Spovid koludric od sedam smrtnih grihov« i kratkom zaokruženom slikom prikazao onu koja predstavlja taj grijeh:

Dojde šesta pak vladika,
Masna, tusta i velika;
I pristupiv, tad govori:
Da sideći u komori,
Tajno biše kokoš jila,
Tere pila iz barila.²⁴

U »Suzani« je pak proširenom slikom i uporedbom sa životinjama opisao požudne i proždrljive starce:

... viknuše i starci,
Ču pastir niki i sta, mneć da su tovarci
Mnil bi da su jarci, brade da jim zgleđa;
Petesi kljunavci, s nosom ki prigleđa.
A da svih razgleđa tako se meni mni,
Rekla bi: »Goveda takva su, kako vi«.
Debljega od njih ni človika tuj bilo,
Za to mislimo ma ča biše njih tilo!
Pjahu vino cilo meso šapranjeno,
Jidihu pritilo i još papranjeno...
Svih jistivih lavezi bihu tarbusi njih,²⁵

Davidovo gađanje i obaranje Golijata je pak prikazao kratkom i prenapregnatom, usredotočenom slikom:

Uze pet kamenova šta iste bjehu težine
Te ih stavi u njedra. I udari odmah na diva
Što ga je iščekivao, pa zamahnu praćkom i kamen
Izbaci. Kamen poletje uz fijuk se obruču zrakom
Onda udari snažno i probivši kacigu, čelo
Razbije njemu po srijedi. Smrtonosnim udarcem ranjen
Golijat riknu kô bik kad uz žrtvenik kolju ga sveti.
Krv ga oblije jedna po licu i oružju svemu,
Koja je pomiješana sa mozgom curkom potekla.
Padajuć, on se uzalud u oblo upro koplje
Želeć na nogama ostat'. Uzalud! Jer cijelim se tijelom
Domalo struši na tlo. Od toliko težine se zemlja
Strese i oružje na njem uz lomljavu silnu zazveći,
David pritrči žustro i za nj se svaljena baci,
Pograbi umirućeg za kosu i njegovim mačem
Odmah mu zvjerinji grkljan na golemom vratu presiječe.
Otkinuvši mu glavu, visoko je diže i vojsci
Pokaza pobjednički. Do zvijezda se diže visoko
Poklič Izraelaca...²⁶

²⁴ T. Maroević — M. Tomasović, o. c. (20), str. 144.

²⁵ M. Marulić, o. c. (21), str. 152.

²⁶ Isti, o. c. (12), str. 30.

I Davidovu snagu Marul karikira u »Davidijadi«:

... kad ljuta u šumi bi medvjeda sreo,
Da bi se, prisutna duha odvažio stati pred njega;
Da bi čvrsto stao na mjestu, a kad bi mu prišo,
Smrt bi mu kijačom zado i mozak mu prosuo njome.
Nadalje, kako bi kadgod na žučkasta nabaso lava
Iduć, a lav bi na nj razvalio, ričući, ralje
Kroz neprohodnu guštu munjevitim prolazeć trkom.
Al mu je njegov kamen iz pračke polomio zube
Te se kroz otprte ralje u zubato zario ždrijelo.
Lav bi stenjao dugo, dok dah mu oslabljen više
Nije prolazit mogo kroz zatvoren, začepljen dušnik.
Zatvoren životni dah na smrt mu izmuči tijelo
Sve dok, bježeći, ne bi klonuo mrtav.²⁷

Ali ne samo pojedinca nego je živo znao opisati razuralenu grupu pijanaca kada se nakon gozbe kod Oloferna razilazila malaksajući i teturajući, mokreći i padajući:

Idošē na svoj stan, sobom teturaje,
jerbo ne jedan žban popiše spijaje:
redom začinjanje, zdravicu obnose,
jednu popijaje, a drugu donose.
Pojdoše zanose tud ovud nogami,
sami se nadnose, kimljući glavami;
u obraz jim plami, a na nosu para
i na brade prasni laščaše se ckvara
Trbuh kako žara nadmen odstajaje,
rič, ku potopara, jezik prikosaše;
sviste ne saznaš, ctakljahu jim oči;
rugo njima staše i smih se potoči;
jer niki o ploči udri sobom padše
niki se pomoći, niki kara svad se,
niki držat rad se, druga uhitiše,
ter o drugom zad se uznak uzvrziše;
A niki rignuše, niki se gnušahu,
a niki ležiše, niki na nj padahu;
a druzih nošahu stavit jih na odar:
tako se saznahu, kako mrtvi tovar.²⁸

Uspijeva naslikati i žanr sliku koja podsjeća čak na flamansko i nizozemsko slikarstvo. On čak pri opisu gozbe, kada pobožni skup pije kod Joakima slaveći oslobođanje nevine Suzane, zna umetnuti veselje izazvano podmetanjem lakta onomu koji pije pa on prolije vino i razbije čašu. Takvu šalu u svečano slavlje mogao je ubaciti samo duhoviti pjesnik koji ne može odoljeti neumjesnoj, ali živoj doskočici:

²⁷ Ibidem, str 30.

²⁸ M. Marulić, Judita, Zagreb 1950, str. 80.

Takovu videći Suzanu svi staše,
 Ter se veseleći Bogu hvalu daše;
 Pak se popeljaše opet na oni stan,
 Tere se štovaše, vino lijuć u žban.
 Ki bi, ki nebi pijan, kunfete nesihu,
 U pehara na dlan k onim ki sidihu.
 Jedan tih ki pihu žmul k ustom potoči;
 Lakat mu zabihu, žmul iz ruk iskoči,
 Ter zveknu o ploči, vino zali usta,
 I lica i oči, meu svim smih usta.²⁹

Tu se doista raspoznaje »veseljaka« kako ga prozva uza sve ukrasne pridjeve Božičević, ali nas zanima kako pjesnik svugdje raspliće svoj opjevani zbijeni prizor, kao što slikar uravnotežuje svoju naslikanu figurativnu kompoziciju. Negdje je uz to popratio i pojačao uporedbom u kojoj iznosi svoju moralnu pouku i osudu, kojom će biti popraćao i tumačio one naslikane »brutissime figure«. Ni gozbu u svom prejakom slikanju ne štedi upoređujući stokom one koji ležeći po antičkom običaju, na poredanim ležaljka raspojasani žamore, viču, urlaju i piju:

Buće i kako se vino u vrćima punim talasa
 Tere na stolove nosi što stajahu u dugom redu.
 Cijela odjekuje kuća, jer jedni služe, a drugi
 Čas zahtijevaju ovo čas ono. I cijelo je ono
 Tratilo mnoštvo za stolom u ćaskanju svakakvu vrijeme
 Ori se smijeh i pjesma, ne prestaje razgovor, žagor
 Te od glasova gromkih sve pucaju pregraci stropni.
 Kako se često može u stadu velikom čuti
 Rika i mukanje stoke što s blejanjem još se ovaca
 Smiješa i roktanjem svinja; tad smiješni glasovi zvukom
 Neskladnim otvorene zaglušuju uši:
 Tako se i tu duž svih razljegala ležaljki graja
 Te je raznolik žamor ispunjao prostranu kuću.³⁰

Iako prislan i skućen, prizor spaljivanja poginulih Jabešana je dirljiv:

... Naslagaše lišća i granja
 Čempresova svrh njih i spale ih oganj potpaliv.
 Zatim, lomača kad se ugasila, skupe im kosti
 Koje iz pepela vrućeg i us'jana povade žara.³¹

Slično je skupljen i prizor kad u »Juditi« seljak ubija svinju, koji nadmašuje onaj kipara Radovana na vratima stolne crkve u Trogiru:³²

... ona hruća, rita, legne uz moćiru,
 hvata iz korita; on oštri sikiru.

Te suprotnosti mrtvih čovječjih kosti i vruće žerave, naoštrene seljakove sjekire i tuste svinje su očite, a sličnih se susreta u slikovitom

²⁹ T. Maroević — M. Tomasović, o. c. (20), str. 109.

³⁰ M. Marulić, o. c. (12), str. 116.

³¹ Ibidem, str. 152.

³² V. sl. C. Fisković, Radovan, Zagreb 1965, sl. 76.

Marulovu djelu. On će, dakle, biti i na svojim plakatima, pronicući u vidljivo i stvarno, umio naslikati onako hitro kao što je znao i opjevati slične stravične prizore, osobito u »Davidijadi« gdje suprotstavlja ljepotu i nabujalu zrelost zemlje, žuto ustalasalozito, pred obješenim leševima kažnjenika izloženim ptičurinama i zvjerinju³³ ili drugdje osakaćena trupla Ižbaalovih ubica sasječenih ruku i nogu koji vise nad lokvom na razgranatom stablu čiji se lisnati mladi izdanci šire kao ruke prema daljinama zasjenjujući travne obale, čime pjesnik očito suprotstavlja mlade grane sasječenim rukama obješenih.³⁴ Te domišljate, očite i naglašene, a i zbijene suprotnosti između žive, nabujale prirode i mrtvih tjelesa kažnjenika odaju pjesnika koji zna da slikarski oživi prizor pun jeze koju su mogle imati i one »brutissime figure«.

Te pjesničke slike nisu u njega rijetke. I prizor haranja kuge pjesnik je dao zaokruženo, proživljeno i uvjerljivo iako odveć opisno:

... strahovito bolest žestoko
Stade spopadat' narod, a gradove, vode i polja
Praznit odnoseć' iz njih gradanstvo, mornare, seljake,
Padahu jedni po zemlji kô lisnata šuma što pada
Kad je sjekira siječe, da plamenu gorivo daje.
Ili brodove moru il' budućim kućama grede.
Crna boleština nije baš nikoga štedjela već je
Na svaki uzrast i spol bez razlike srljala bijesno
Svagdje ozvanja jauk i tužno naricanje svagdje
Nijedna kuća ne osta bez pogreba: lišena svoga
Oca jecaju djeca, a otac ostav bez djece,
Proklinje sudbinu božju što nije kô stariji umro
Prije od svojih sinova. Bez djece ostavši, mati
Čupa kose i grebe do krvi noktima lice,
Bije se šakom u grudi i, kao poludjela da je,
Viće iz svega glasa zazivajuć' tu poimence
Svskog mrtvog svog i nijemoj zboreći djeci
Milim riječima zalud — u mrtvima tražeći život
Nesretna jauče sestra za bratom, u suzama svoju
Brat sahranjuje sestru, a koji nošahu u grob
Tijela, domalo bijehu od bolesti umrli iste
Te su po putima mrtvi i bolesni ležali širom.
Već je ponestalo ruku da mogu leševe tol'ke
Vratiti zemlji i unijet' u iskopane jame.³⁵

Taj prizor, koji podsjeća na ondašnje narikače koje Šižgorić spominje onda u Šibeniku,³⁶ a u kojem se u općemu jauku ipak prepoznaje mili majčin glas u poimeničnom sazivanju svoje mrtve djece, pojačan je, i proširen kada se nad sedamdeset tisuća pomorenih pojavi prijeteći veliki anđeo i prestraši rastuženi narod a i poleglog Davida, čije oči bijahu otešćale od tuge:

³³ M. Marulić, o. c. (12), str. 316.

³⁴ Ibidem, str. 188.

³⁵ Ibidem, str. 340.

³⁶ J. Šižgorić *Šibenčanin*, O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku, Šibenik 1981, str. 55.

... prizor strahovit: jer sišao bješe
Ognjeni anđeo s neba i golim vitlaše mačem
Lebdeći ondje nad zemljom, a viši od dva' est lakata,
Prijeteći pruživši ruku na Salem za udarac strašan,
Stoga ledeni srsi kroz srce Davidu prođu.³⁷

Da bi pojačao sliku opsade i razaranja grada Abela, Marul se u nedostatku izraza u biblijskom epu »Davidijadi« poslužio potpuno slobodno anakronizmom i opisao razorno djelovanje topa od kojeg su se plašili njegovi suvremenici i učvršćivali svoje zidine. Stoga njegov izum pjesnik osuđuje, znajući da taj prijeti razaranju i njegova zavičaja, napominjući ipak da top ne postojao u Davidovo doba:

Stanu posjedat' i počnu, naposljetku zidine gradske
Visoke, jake — teškim trnokopima potkapat'
Pokriv se krovom od šiblja i pleterom, vrbovim prućem.
Nije sprava još bilo od tvrde kovine tada
Koje strahovite pucnje iz trbuha rigaju šupljeg,
U kom sumporni oganj mahnita, zatvoren dok je,
I razmahuje plamen. Kad otvor se, začepljen, naglo
Otvori, kugle izlete u gromornom vihoru tada
Izbačene, i njihov silovito odapet hitac
Željezna razbija vrata i obara kule, a lađe
Potapa sili ih na dno da sjednu morsko i ruši
Oklopne redove bojne. I zaista, okrutan to je
Izum i trebalo je da njegov izumitelj umre
Od njeg ko surovi nekoć Salmonej što pogibe — kažu
Kad je nebeski oganj i grom oponašao — luđak!
Manje je nanio štete Salmonej: krvaviji taj je
Sličan izum svom, i stog ga je trebalo kaznit
Tako da ili težu il' istu kaznu pretrpi.³⁸

Slikar se i pjesnik upotpunjuju u prikazivanju ratnog klanja, pa kao što u poznatom i spomenutom drvorezu »Judite« neprijatelji, odjeveni kao Turci nasrću, nemilice ubijaju i kolju kršćanske poglavare biskupe i pape, tako i Davidovi vojnici u »Davidijadi«:

... napadnu čete filistejske, te ih u boju
Ametice potuku: na bijegu ih kopljima stanu
S leđa probadat' i sječ nemilosrdno budućih mačem
Na sve se strane lom te vika, uzdasi strava
Metež — različni zvuci u jedan stopiše tada.
David, ispred svih, mačem mnogobrojne zadade rane
Gatskim, sad ovog sad onog obarajuć, desno i lijevo.³⁹

Dobri poznavalac prirodnih pojava, životinja pa i kukaca pri jednom opisu, Marul razbjegle vojnike upoređuje hitrim, naglim letom pčela koje se razbježaše iz naglo raspukle duplje debela:

³⁷ M. Marulić, o. c. (12), str. 342.

³⁸ Ibidem, str. 310.

³⁹ Ibidem, str. 92.

Kao kad duplje se strese, pa roj se rasturi pčela:
Pčele navru na otvor u hitnji, koja će brže,
Na sve se strane razlete raspršujuć se daleko
Bježe sve brže i brže ispunjajuć zujanjem uzduh.
Apšalomove čete, kad počеше leđa okretat',
Tako su po kamenjaru i preko trnjaka u ravni
Grnule na vrat na nos. Pobjediovčeva vojska
Mnoge odasla u smrt. A mnogi koje na bijegu
Prihvati jeziva šuma zaglaviše jer ih je bijesan
Zubima rastrgo lav il vepar što škrguče ljuto.
. . . . . I Abšalon dade se u bijeg
Ostrugama u bok podbadajuć brza mazgova.
Mazgov se u hrastiku iznebuha izmače pod njim:
Fode dalje, a svog gospodara ostavi ondje,
Kojem se zaplela kosa u granje te ostane visjet'.⁴⁰

Pojačao je, dakle, taj prizor zbrkanog bijega spojivši surove kame-
njare, trnjake i jezive šume, zvijeri i uplašene razbjegle kukce, nadodavši
tome i nesretni zapletaj vojskovođine kose o krošnjju. Tim je upotpunio
prizor jednakom slikovitošću kao i opću, rasprostranjenu pljačku nepri-
jateljske vojske koju i mi doživjesmo u našim ratnim danima:

Dok se naime Šaul u žurbi penjao k vrhu
Brijega, ovakva vijest iznebuha rani mu uši:
Da filistejska vojska po cijelom mu kraljevstvu polja
Pustoši, zaselke pali, sa sela tjera seljake
Te da stada ovaca i krupnu , tegleću marvu
Plijeni, a svagdje da metež zbog silnih grabeža vlada.⁴¹

Uznemirenje Šaulovo dok se žurno penjao na brijeg spojeno je
vješto s jedinstvenim prizorom pustošenja njihovih domova i otimačinom
stoke koji izazvaše opći metež.

Nevjerojatnom slikovitošću je i s bezbroj oživjelih prepletenih poje-
dinosti opisana tuča podruglivo nazvanih redovnika, u kojoj se zamrsiše
ne samo njihove šake, noge, ranjena lica i trbusi, već i vatra, zveket i
lom namještaja i željeznog kuhinjskog i podrumskog posuda, oštećena
hrana, razdrti molitvenici, poderane tkanine, raskidana redovnička odje-
ća, štapovi i rogožine, krhotine stvari. Prepleše se pad, gaženje i pljuska-
nje, gmizanje, srljanje i napad, krvarenje i umiranje, jecaji, odmicanje
i bijeg u toj bjesomučnoj tući u čijem se prikazu jedino vješti slikar,
koji naginje karikaturalnosti mogao snaći, izvrćući i isplićući u toj
gužvi nasrtljive i okrvavljene, debele i mršave, žderonje, pospance i
lijenčine kojima nadimci odaju njihove mane i vrline. On ih vješto
suprostavlja da ih s rasutim i razbijenim predmetima na kraju smjesti
s prašnjavom zemljom. Iako je ta pokladna slika sačuvana u ulomku,
njena je slikovita živost i cjelovita, zbijena kompozicija nalik na mnoga
slikarska djela tuča i bitaka evropskih, sjevernjačkih i južnjačkih slikara
16—18. stoljeća:

⁴⁰ Ibidem, str. 288.

⁴¹ Ibidem, str. 98.

Trbuška viteza porazi fra Dezun
 šakom ga poveza i obori mu kljun.
 Jerbo ne otkloni s trbuha udarca,
 za to ne razlomi obraz od udarca.
 Tad udren posrnu i krvlju izbljunu,
 očima zavrnu, i zube van pljunu.
 Dezuna naskoči sladolik Katunar.
 i ražanj protoči kroz njegov brevijar,
 da njega ne rani; on cokulom zamah,
 udri ga po rami i tišće njim u prah.
 Ležeći ja ga bit, kako mletac klasje,
 a paka potišćit, uhitiv za vlasje,

chæ
 if in
 una
 beat
 Ver
 lum
 meli
 nū:
 uue/
 ristī
 rpo
 tibi
 bus
 uita
 lent
 red/

Sib ūbra

Marulićevi vlastoručni znakovi u knjizi
 njegove vlasnosti

Fra Bobok udari Kulina po panču,
 on mu potopari gorću suk pod branču,
 bradu mu pripali; on njega rukami
 zgrabivši obali, i trepa nogami.
 Močno ga gnječaše petami trepljući;
 on pod njim ječaše, dušu pušćujući.
 Fra Sutil Groznoga po trbuhu ljusnu;
 trbuh bubnu s toga, šćap napoli hrusnu.
 Ubi fra Posturad cokulom Svejila,
 i jošće šakom tad viteza Grizila.
 Razbi fra Suhojil Radopeku glavu,
 ki biše tad pojil oba stegna pavu.

Udri ga po kotač i zveknu sve polje.
 i krtal na tle pal, zazvoni još bolje.
 Glava gola osta, opet ga udirat
 uče i ne posta, da krv ja izvirat;
 pade se i prostri, ter iz ruk otpusti
 on ražanj svoj oštri i tudje duh pusti.
 Tada fra Vodulja tira Vinogriza,
 on kako jegulja simo — tamo gmiza,
 braneć se parsurom ku biše ponio
 a zad i sprid sturom biše se povio
 Vodulja na konac klopci se hitaše,
 i razbi mu lonac ki na glavu staše;
 Čripi poletiše, a njega krv proli,
 kom se crljeniše od vrha do doli.
 Drimuši fra Bdilo, fra Hrlac Linoti
 pribi šćap o rilo, fra Sanjac Uhodi.
 Bižat jaše ini, od sebe odmičući
 ča sobom tko primi batalje iščući;
 ležahu masuri rastrkom i sture,
 kopanje, taljuri, kotli ter parsure,
 ražnji ter varjače, komostre, gradele,
 popečci, strgače i glavnje debele;
 jošće i gostare, kimi napijahu
 i one bokare u kih no trubljahu.
 Barili rasuti ki bihu, nakare
 ležahu po puti, na valjajuć ništare;
 horuge s ubrusi, razdrte na poli,
 sir, meso i krusi, trispide i stoli:
 sve se to smisilo s prahom, zemljom biše, ...⁴²

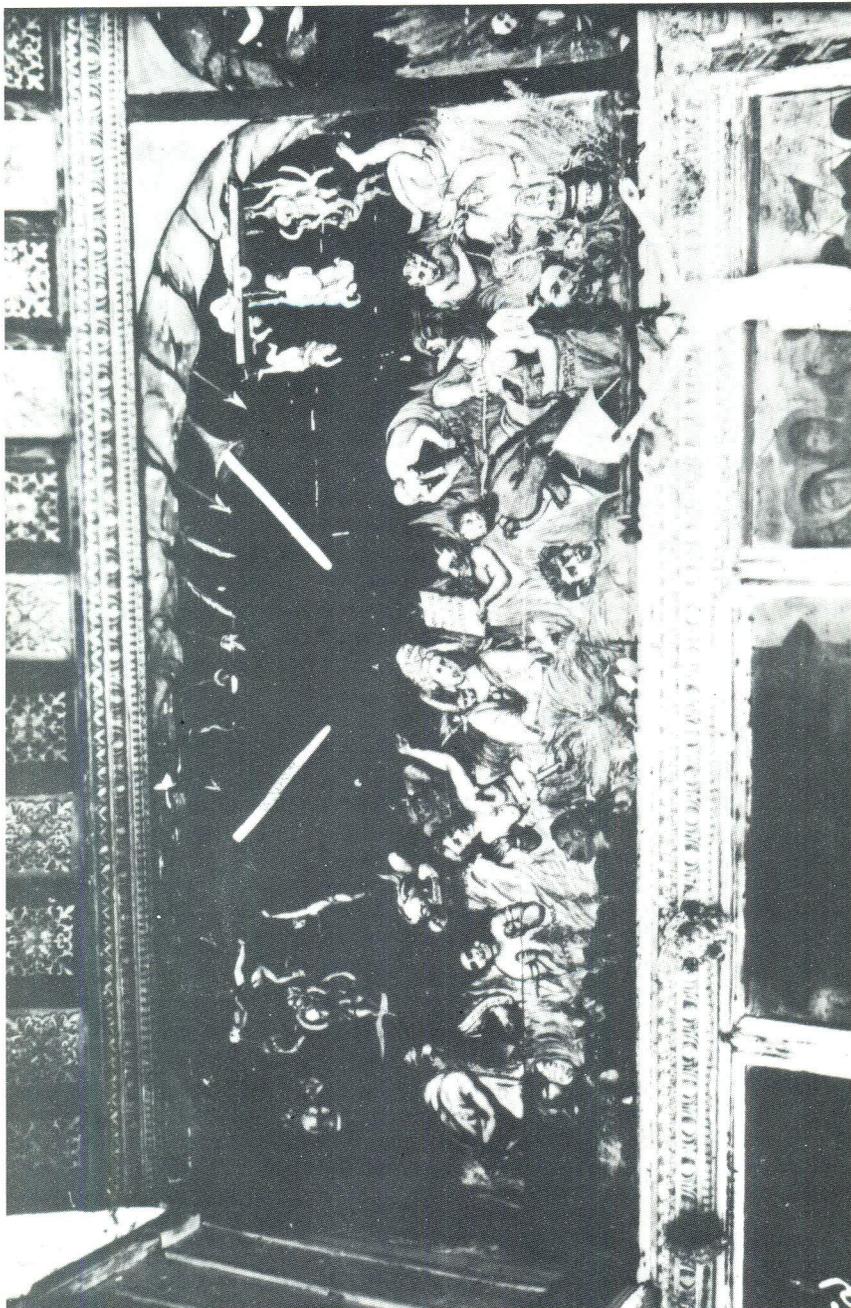
Taj uskomešani prizor koji se prepliće u grotesku prepunu karika-
 tura koji izazivlje smijeh, ipak ima i jezivih pojedinosti. Pored svega
 toga Marulove »figure brutissime« bit će sličile onim stravičnim pri-
 zorima u kojima je on pjevao muke grješnika, razularenih mladića pa i
 redovnika koje napadaju čudovišta, zmajevi, zli duhovi i zvijeri skupa
 i istovremeno s neverom, ledom, vjetrovima, krupom i bučnom vatrom:

Psi će jih derati tere ljuti vuci,
 Drakuni žerati u velikoj mucu;
 Zmije jidovite grozno ujidati,
 Nigdare ne mnite pokoja imati;
 Neposkoci glusi tere lavi tokoj,
 Nečisti zli dusi, ter svaki nepokoj,
 Svake ine zledi tere gorke muke,
 Vitri, krupe ledi, ter od ognja buke.⁴³

I u svojoj prozi, u šestoj knjizi Institucija, Marul prikazuje đavle
 koji »škrquju zubima« i osuđenike koji se u paklu »bjesomučno guraju,
 tjeraju i vuku«.

⁴² T. Maroević — M. Tomasović, o. c. (20), str. 137.

⁴³ Ibidem, str. 123.

Slika Pakla u crkvi sv. Jere na Marjanu (uništena) u Splitu

Očito je, dakle, da »figure brutissime« neće biti bili samo pojedini poredani likovi nagrđenih, izmučenih kažnjenika, već čitavi prizori sa spletom pogubnih prirodnih nepogoda i naporima osuđenih da se oslobode paklenog ognja. U njima se nazire renesansna osvještenost čovjeka koji nastoji ovladati svojim svijetom i prevesti ga vedromu dobru iako u osnovi stoji prekomjerna pobožnost kao naznačeni put k jedino mogućem izbavljenju. I u tome sagledavanju stvarnosti s jedne strane ističe se Marulova neosporna suvremenost na iskustvu renesansnog doba koje je na sagledavanju povijesti steklo povjerenje u ljudski život i čovjekovo vladanje sudbinom, ali se u neko vrijeme od nesumnjive zasićenosti, a pod utjecajem crkve, počelo jače osvrtni na srednjovjekovne pouke i razmatranja s kojima se svi ljudi stavljahu u okvire prijetnje i nastojahu vratiti pokornost. Ovladavši, dakle, sredstvima suvremenog izražavanja, pjesničkog pa donekle i likovnog, on samosvjesno prodire s njima u javnost i ispunjava prostore svog življenja. Marulovi zvučni stihovi i oštre riječi odišu samopouzdanom umjetnika, koji spoznaje sve što može i hoće te dostižu, usudio bih se reći, Danteovsko priviđenje Pakla. Kad je, dakle, mogao stihovima opisati sliku tih strahota, kad je uspijevao karikirati pojedini lik i skupinu, on je očito znao i crtežom izobličiti strašila i nadute sablasti, nagrđujući im lica, iskrivljujući pokrete, pa i zaokružiti te maštovite jezovite prizore. Sve to znači da se približavao, u ono vrijeme Leonardovih karikatura, toj vrsti slikarstva podučen zaplašujućim prizorima izraženim u srednjovjekovnom kiparstvu, drvorezima, minijaturama, a i književnosti, a živeći u sredini svoga grada koji i onda bijaše sklon pretjeravanju u mišljenju i izražavanju. On će stoga biti i predočavao »brutissime figure« u širokom rasponu i k tome u omjeru podesnom za pokazivanje, kako to knez Celsi točno kaže, na trgovima. Uprav zbog toga te karikaturalne slike neće bit bile usitnjene, već povećane da ih se uoči u vrevi primorskih i središnjih uskih ulica i trgova između trošnih i potamnjenih zgrada naslikane u onom omjeru koji zahtijeva izložba s očitim odgojnim društvenim ciljem uzdignuta na prometnim javnim mjestima. Morao se poslužiti, dakle, svim pristupačnim djelotvornim produhovljenim, maštovitim i na svoj način duhovito smišljenim umijećem čiste izražajnosti koje je imalo određeni cilj da među mnoštvom djeluje odgojno, a i da šiba poroke neposredno. On se tu, dakle, ne zatvaraše u svoje učene rasprave u rijetkim i uglavnom samo učenim pristupačnim tiskanim knjigama niti u sitno ukrašavanje tananih rukopisa pobožnog sadržaja namijenjenih svojoj sestri Biri. zatvorenoj u samostan s ostalim redovnicama, već se neusiljeno i izravno obraćao najširim slojevima. Jednako onako kako se u svojim »Dobrim naucima« obraćao »himbenoj mladosti«,⁴⁴ videći da mu je zavičaj u opasnosti ne samo od osvajača već i od vlastite moralne pokvarenosti, isto onako kako se utjecao Bogu svojom »Molitvom suprotiva Turkom«, a »Tuženjem grada Hjeropolima, moleći papu da skupi gospodu krstjansku ter da ga oslobodi od ruku poganskih«⁴⁵ i pisao papi Hadrijanu VI da okupi evropske države u borbi proti Turaka i pomogne im oružjem, novcem i svim potrepnostima u obrani Ilirije i ostalih zemalja od turskog

⁴⁴ Ibidem, str. 123.

⁴⁵ Ibidem, str. 117.

porobljavanja.⁴⁶ Uviđajući pak da mu je riječ slaba i neuvažena, pa obeshrabljen šutnjom i ravnodušnošću Evrope, on se stoga slikom obraćao omladini svog zavičaja da se kloni pokvarenog života koji iscrpljuje njihovu obrambenu životnu snagu.

Pečenić, koji je stavio svoje književno djelo u cjelini u službu spašavanja Evrope i svoje zemlje od propadanja u slobodoumnom i rasipnom životu i u pocijepanosti evropske obrane od Turaka i tim postao, kako bismo danas rekli, angažirani književnik i stvaralac, latio se na posljertku i zaplašujućih slika, koje pokazuju svojim crtežom i popratnim tumačenjem strahote propasti i kazne i zbog svjesnih zabluda njegova pokoljenja.

fit speciofior. bic teste Herode
 qua pars ē macedonia pfluens:
 A zynus cū. m. z. confonate & .y. g
 lire fermento. Nam componit
 A ziris cum. i. latino utrobiq; scrib
 A zotus cum. t. exili scribitur: urb

 B A bylon cum.
 in chalda. a. de
 spolianda trop
 tam: & mescp
 mede & in pe
 gra ci & latini
 ra conditam referunt: dicente C
 C ctilib' muris cinxisse semirat
 re uidebimus. huius muri igitur

Marulićev inicijal uz tiskani tekst

Bijaše pri tome, kao što već rekoh, osmiljen i likovno bar nekako poučevn prizorima izraženim u srednjovjekovnom slikarstvu,⁴⁷ kiparstvu, drvorezima, minijaturama i u književnosti. Živio je k tome u konzervativnoj sredini sklonoj južnjačkom pretjerivanju pa i predodžbi o

⁴⁶ Ibidem, str. 160.

⁴⁷ D. Kečkemet, o. c. (7). Ne može se reći da je slike pakla u marjanskoj crkvi izradio suvremeni slikar I. Mirković »na temelju starijih trošnih« a niti pitati da li su starije imale u toj crkvi sv. Jere tješnju vezu s Marulićevim slikama. Ne može se povezivati ni s Marulićevim proznim djelom »Posljednji sud« koji je u Splitu bio malo poznat jer ne bijaše tiskan, a u kojemu kazne ni muke ne bijahu opisane, (M. Marulić, Latinska djela I, Split 1979. str. 111). U arhivu Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, br. 171 od 20. X 1931. Lj. Karaman je zapisao: »Slikarije s prikazom pakla koje je prema predaji neko pola stoljeća naslikao neki splitski soboslikar Voltolini mogu se dignuti (dati radi zanimljivog pučkog prikaza muka

smrti, o paklu, o posljednjem sudu, koje su i onda u vedrini renesansnog doba lebdjele pred očima zaplašenih građana njegova zavičaja, malog pokrajinskog grada šćućurenog pred turskim nasiljem i mletačkim ugnjetavanjem.

paklenih Muzeju na čuvanje) i mjesto njih postaviti slikarije pakla domaćeg dobrog umjetnika (Mirković u Splitu).« Zahvaljujem A. Duplančiću na upozorenje o ovoj bilješci. Te slikarije nije mogao da napravi u XIX stoljeću soboslikar Voltolini kako Karaman misli, već nepoznati majstor ranijeg vremena.

Stare slike paklenih muka u marjanskoj crkvi su 1932. godine uništene, ali ih se vidi na sačuvanoj fotografiji. Bijahu uokvirene bogato izrezbarenim okvirima renesansnih ukrasa, ovulusa i astragala, koji se protezahu kao zidni vijenci uz njih s gornje i donje strane. Ti su ukrašeni vijenci također uništeni i tek je drvena obloga stropa izrađena s malim renesansnim kvadratima ispunjenim cvjetnim motivima obnovljena. Te reljefne vijence i kasetirani strop moglo bi se datirati, dakle, u 16. ili 17. stoljeće kao i natpise ispisane na drvu kapitalom. Ostao je tek jedan:

MICHI OPIDVM CARCER SOLITVDO PARADISVS IERONIMVS

Ostale natpise je objavio D. Kečkemet (Crkvice i eremitaža Sv. Jere na Marjanu, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 11, Split 1959, str. 92). Posebni natpisi pod portretima u baroknim kartušama potječu iz 18. stoljeća i nemaju veze s opisanom, na fotografiji sačuvanom slikom Pakla, a niti sa slikama iz Kristovog života, za koje D. Kečkemet ispravno piše da su iz kasnijeg vremena. On pored već navedenog natpisa koji se sačuvao spominje i drugi iz doba renesanse:

OMNIA PRETEREVNT PRETER AMARE DEVM

Taj je uništen skupa sa slikom mrtvačkih glava. Po slogu tih slova, među kojima je U pisano na renesansni način kao V, reklo bi se da slike pakla potjecahu iz 17. stoljeća. Ali to je ipak teško odrediti, pa Lj. Karaman stoga neodređeno piše da ih je naslikao »jedan jedva dorastao slikar iz najnovije dobe«. On piše da su skinute 1932. godine (Lj. Karaman, Marjanske crkvice, Novo doba, Split 26. III 1932, str. 25.) Iz sačuvane stare fotografije se, međutim, vidi da su na pobočnom zidu bile dvije slike koje pokrivalu njegovu gornju polovicu. Na njima bijaše naslikan pakao. Paklena vatra zahvaća čitavi donji dio slike i u njenoj vodoravnoj kompoziciji se muče i previju polugoli kažnjeni muškarci i žene koje napastuju rogati davoli. Jedan nekoj grešnici pokazuje ogledalo grijehova s natpisom SPECCHIO DELL' ETERNITÀ DE LE PENE, drugi stiska povezanu nagu vješticu kojoj je utakao glavu u lonac na kojemu piše »STREGA«, treću je pecala zmija, na jednome je bila oznaka PROCURATOR INFIDELIS, psovač je označen natpisom BESTIMATORE i ima svezane ruke, neki su s obje strane obješeni o naprave mučilišta pod širokim plitkim lukom omotanim naslikanim platnom iz kojega, na tamnoj pozadini, koja ispunjava čitavi gornji dio, vire uperene prema grešnicima strjelice, sablje i dvije trublje s dugim noževima na kojima piše IN ETERNVM, Mnoge se pojedinosti znamenja i predmeti muke ne dađu sagledati u ovom prizoru nabijenih likova, od kojih su neki označeni talijanskim natpisima koje se ne može pročitati, ali podsjećaju na listiće s tumačem koje drže vragovi u srednjovjekovnim drvorezima Ars moriendi (J. Rosenthal, Incunabula typographica, München 1900, str. 26, 27). Iako je kompozicija potpuno zamišljena na srednjovjekovni način, ipak tjelesni oblici i živi pokreti grešnika pokazuju slog pučkog izraza bez veće likovne vrsnoće. Zbog tih crta ovaj je prepleteni, živahni prizor teško vremenski odrediti, tim više što ga se ne može dobro sagledati s male fotografije. Dio susjedne slike, koji fotografija tek malo zahvaća, otkriva da je i taj drugi prizor sličan po svojoj kompoziciji onom koji je u cjelini fotografiran. Prema tome može se pretpostaviti da čitava površina pobočnih zidova bijaše pokrivena prizorima Pakla ili možda

na nekoj i Čistilišta. Ako je na svakoj slici bilo prikazano oko tridesetak grešnika, onda je cjelina po svojoj maštovitosti, iako nije bila likovno osobito vrijedna, ipak zanimljiva ikonografski, posebno pak kao nastavak predodžbe namijenjene zastrašivanju vjernika u vremenu renesanse, u kojoj je bila sagradena i ukrašena ova crkvice u marjanskoj osami. Ta slikarija nas stoga po karikiranim likovima i njihovim patnjama nuka na povezivanje s onim »preružnim likovima« koje je Marul slikao, prema Celsijevim riječima, mnogo ranije ali istim ciljem. Nije li dakle to nastavak istih oštrih propovijedanja strogih čudorednih poduka popraćenih i ovdje pisanim razjašnjenjem kao što ih je, mnogo ranije, i Marko Marul, drugim manjim sredstvom vjerojatno, slikanim i pisanim plakatom, iznosio na trgove renesansnog Splita, kao i ovaj kasniji slikar u renesansnoj marjanskoj crkvi, kao očitu opomenu proti nečudoređa, protiv kojeg su i marjanski i ostali pustinjaci prosvjedovali svojim povlačenjem i uzdržavanjem crkvice na osamljenim mjestima.

Zahvaljujem Franu Bakotiću na fotografiji spomenute slike, koju je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu i njegov fotograf Živko Bačić kopirao za fototeku te ustanove. Akademiku J. Hammu i Ž Bačiću zahvaljujem i za ostale fotografije.

SUR LA PEINTURE DE MARULIĆ

Cvito Fisković

Le poète de la Renaissance, Marko Marul Pečenić, est né au XVes. à Split où, à l'époque romaine et durant le Moyen Age, s'était développé l'art plastique qui y laissa des oeuvres de valeur dans l'architecture, la sculpture et la peinture. Les membres de la famille patricienne de Marul et ses amis humanistes étaient entourés d'oeuvres d'art et d'objets d'artisanat d'art de styles roman, gothique et Renaissance. La connaissance des ambiances urbaines, des monuments et des objets travaillés artistiquement, des bijoux et des meubles est apparente dans les oeuvres en vers et en prose de Marul.

Le poète lui-même mentionne, dans son testament, le leg à sa soeur de son livre écrit et peint de sa propre main (libellun meum cum picturis historie evangelice manu mea compositum atque depictum). Par son testament, il légua aussi aux moines dominicains de Split et à ses amis, des traités sur les Evangiles qu'il avait écrits à la main. Dans les livres imprimés qui faisaient partie de sa bibliothèque, et qu'il légua aux dominicains et franciscains de Split, se trouvent, en marge, des notes, dessins de mains, volutes Renaissance, croix et décorations par lesquels Marulić soulignait certaines parties du texte. Il décorait aussi en couleur certaines initiales et, dans le livre »Histoire de Titus Livius«, imprimé à Venise en 1470, il illumina en or et en couleur la grande initiale de la lettre C. Le slaviste Josip Hamm, récemmant disparu, a découvert un manuscrit, jusque-là inconnu, de contenu moralisateur, daté de 1514, en langue croate, et l'a attribué à Marko Marul. Dans ce manuscrit, l'initiale — la lettre J — est richement décorée avec un paysage et une architecture peinte à l'intérieur en miniature. Si la supposition du prof. Hamm est exacte, si ce manuscrit est l'oeuvre de Marko Marul-Pečenić, il est possible qu'il ait également peint cette initiale, alors que le manuscrit lui-même est vraisemblablement l'une des oeuvres pieuses, que l'écrivain de Split composait et décorait pour sa soeur, religieuse dans le couvent des bénédictines, et que mentionne son biographe, l'humaniste de Split et contemporain du poète, Božićević. Il est possible que Marul ait exécuté les dessins pour son poème en langue croate, la célèbre »Judith«; d'après ces dessins furent exécutées à Venise les gravures sur bois qui illustrèrent ce livre, imprimé dans cette ville en 1522. Une de ces gravures est signée de la lettre M, ce qui indique peut-être l'initiale de sa signature, Marul.

Que Marul s'occupât de peinture est confirmé par le fait qu'il possédait jusqu'à sa mort, dans sa bibliothèque, »Libellus de arte picture«. Peut-être s'agissait-il du célèbre livre de Leon Battista Alberti »Trattato della pittura«. Que Marul peignît vraiment, en témoigne le représentant de l'autorité vénitienne, le comte de la ville de Split, Francesco Celsi qui, en 1518, informe le gouvernement vénitien, par un rapport officiel, que Marul peignait des affiches avec de très laides figures vraisemblablement caricaturées (bruttissime figure), menaçant de cette façon les jeunes gens débauchés et libertins de Split et leur faisant peur par les scènes de torture de l'Enfer qui les attendaient à cause de leurs péchés.

Que Marul ressentit vraiment la peinture, cela est visible par le fait que, dans ses vers en croate et en latin et dans sa prose, il décrivait de manière très plastique et picturale la nature, le paysage, différentes scènes, les personnalités et les gens. de sorte qu'en ressort sa puissance d'observation de peintre qui, dans cette branche artistique, n'a pas développé son talent, qui ne cultivait ni étudiait la peinture mais s'intéressait surtout à la miniature pour son propre plaisir, comme un dilettante.

Cvito Fisković qui a écrit sur Marul plusieurs études, édite ici, pour la première fois, les dessins et notes qu'il considère être de Marul, et a choisi aussi ses vers en croate ou en latin (traduits en croate) qui prouvent que le poète observait les événements comme un peintre.